

LIBRIS

We know
books

Colecția:

COLECȚIA DE STRADĂ

Coordonator:

VIRGIL PAȘCA

© TACT, 2014, pentru versiunea în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BAN, CORNEL

Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc/

Cornel Ban; trad.: Ciprian Șiulea - Cluj-Napoca: Tact, 2014

ISBN: 978-606-8437-43-9

I. Șiulea, Ciprian (trad.)

33

CORNEL BAN

Dependență și dezvoltare

**Economia politică a
capitalismului românesc**

Traducere:

Ciprian Șiulea

Cuprins

Prefață	5
Introducere	11
CAPITOLUL I	
Între liberalism și mercantilism	21
CAPITOLUL II	
Mărirea și decăderea dezvoltationismului național-stalinist (1949-1989)	41
CAPITOLUL III	
Neoliberalism și postcomunism	83
CAPITOLUL IV	
Primii pași ai capitalismului românesc (1990-1992)	109
CAPITOLUL V	
Neodezvoltationismul populist (1992-1996)	135
CAPITOLUL VI	
Revoluția neoliberală vine în România	157
CAPITOLUL VII	
Marea recalibrare a neoliberalismului mondial	199
Epilog. Dependența neoliberală	213
Bibliografie	255

Între liberalism și mercantilism

CRIZA VECHII ORDINI

ZORII ECONOMIEI capitaliste de la mijlocul secolului al XIX-lea anunțau sfârșitul unui sistem de guvernare feudal în Principatele Române, teritorii cuprinse atunci în sfera de influență a Imperiului Otoman. În timpul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, aceste două entități politice rămăseseră în afara fluxurilor de dezvoltare instituțională inițiate de creșterea influenței ideologiilor politice și economice liberale în partea centrală și de vest a continentului. Sistemul lor de guvernare era controlat de o structură de clasă relativ imobilă, dominată de marii proprietari feudali și de autoritatea monarhică, care răspundeau la rândul lor în fața autorităților imperiale de la Istanbul (Djuvara 1995). Lipsite de inovațiile politice aduse de revoluții populare (Franța) sau parlamentare (Anglia), organele locale paraparlamentare nu au reușit niciodată să creeze relații de autoritate contractuale cu monarhul, acesta din urma ținând punga publică sub autoritatea sa exclusivă. În ciuda pretențiilor de paternalism, relațiile dintre stăpân și servitor erau caracterizate de arbitrariul proprietarilor și de cicluri de violență comise împotriva iobagilor „lor”. Instituția sclaviei aplicată romilor de către stat, proprietarii de pământ și mânăstiri a rezistat până la mijlocul secolului al XIX-lea (Achim 2004; Beck 1989).

Stabilitatea ordinii neofeudale din Principate a început să se prăbușească la mijlocul secolului al XIX-lea, sub presiunea evenimentelor geopolitice și a influenței crescânde a ideilor și forțelor sociale liberale, amplificate de influența vieții politice franceze în rândul noilor elite românești și, în mod mai direct, de traducerea în context românesc a curentelor liberale antamate în Rusia și transformate în reforme politice și economice de către Kisseleff. Astfel, este binecunoscut faptul că descentralizarea administrativă și mai ales alegerea monarhului de către consiliile de boieri pe mandate fixe de șapte ani a fost rezultatul adoptării Regulamentelor Organice din 1831 și 1832, impuse practic de către temporara administrație militară rusească.

Însă modernizarea fundamentală a societății și economiei românești avea cauze structurale care țineau de introducerea relațiilor capitaliste în comerțul exterior al țării. Principala mișcare tectonică a fost reprezentată de războiul modern și transformarea Principatelor din dependențe agricole ale Imperiului Otoman în dependențe agricole ale economiei globale aflate într-o accelerată liberalizare (Janos 2002). Mai exact, tradiția militară ca bază a conservării privilegiilor micii nobilimi a fost subminată de războiul tot mai mecanizat și mai birocratizat, război care transforma Marea Poartă de la Istanbul într-un imperiu muribund. În același timp, complexitatea în creștere a capitalismului occidental și eliminarea în 1829 a barierelor vamale cu Europa Occidentală au adus cu ele libertatea de a vinde cerealele românești la prețuri internaționale, creând astfel baza economică locală pentru adoptarea de noi și foarte costisitoare însemne de statut social (arhitectură europeană, studii la Paris etc.). Urmând exemplul prinților greci care au reprezentat Istanbulul în ținuturile românești în ajunul secolului al XIX-lea, educația franceză a început să fie adoptată de clasele proprietare ca nou semn al respectabilității. Dacă marii proprietari de pământ puteau rezista acestor transformări relativ confortabil,

prin creșterea exportului primar al țării (exporturile românești de grâu au înregistrat o scurtă „epocă de aur” între 1829 și 1838), micii nobili și meșteșugarii urbani au cunoscut, spre mijlocul secolului al XIX-lea, o spirală socială descendentă deosebit de dramatică.

Aceste schimbări au dat naștere unei noi coaliții de clasă între două forțe sociale moderne: intelighenția occidentalizată și clasa de mijloc. Sărăcite tot mai mult, după liberalizarea comerțului, de concurența străină, clasele mijlocii urbane ale negustorilor și meșteșugarilor s-au adăugat corului de nemulțumiți, dat fiind că nu găseau nicio șansă de a renegocia o învoială socială mai favorabilă cu marii proprietari de pământ scutiți de impozite și dominanți din punct de vedere politic. La rândul ei, intelighenția școlită în Occident era frustrată de puținătatea ocaziilor de afirmare politică și economică, nemaivorbind de sentimentul de alienare pe care acest tineret, trecut adesea prin experiențe politice radicale în Franța, îl avea în raport cu realitățile extrem de conservatoare care caracterizau Principatele Române. Această situație a creat stimulente puternice pentru schimbarea sistemului de guvernare, prin intermediul căutării independenței față de Imperiul Otoman și al remodelării statului în conformitate cu șabloanele instituționale ale societăților occidentale. În fericita formulare a lui Andrew C. Janos, „dacă istoria statului occidental modern poate fi descrisă foarte bine drept una a claselor mijlocii în ascensiune, care căutau piețe naționale mai mari, istoria statelor periferice este una a claselor mijlocii în declin, care încercau să evite capriciile pieței și sperau să găsească un adăpost în antreprenoriatul politic, mai degrabă decât în cel economic” (Janos 1978: 66).

Această coaliție socială și strategia ei au avut succes: cele două Principate Române s-au unit în 1859, apoi și-au declarat cu succes independența în 1877. Expansiunea statului a oferit termeni de angajare generoși membrilor coaliției sociale indicate, sub forma unei creșteri spectaculoase a numărului de funcționari de stat de la

aproximativ 2.000 în 1848 la 64.000 în 1871. În timpul anilor '60 și '70, personalul birocrăției de stat a ajuns să fie recrutat în mare parte din intelighenție și din clasa micilor boieri, aceștia ocupând 77% din toate posturile bugetare (Janos 1978: 89-90; Michelson 1998; Hitchens 1994). În 1871, salariile lor costau o treime din bugetul public (Iordachi 2001: 162-163). La sfârșitul Primului Război Mondial, puterea politică se afla încă în mâinile unei coaliții care puneau în legătură familiile mari proprietare de pământ, clasa urbană a comercianților, boierii de țară și intelighenția. Dacă marii proprietari de pământ au reușit să-și reproducă puterea în interiorul noului stat până la Marele Război, după 1918 rolul lor politic și economic a fost redus dramatic, în urma unei reforme radicale de redistribuire a terenului (Mitrany 1930).

Precedată de momentul modernizator al revoltei eșuate din 1821¹, agenda inițială a proiectului modernității românești, așa cum era ea definită în 1848, era consistent liberală: constituționalism, drepturi civile, separarea puterilor, economie de piață, abolirea sclaviei și iobăgiei, cetățenie pentru minoritatea evreiască, educație universală. Noii agenți ai schimbării urmau îndeaproape agenda activiștilor liberali de la Paris, care inițiaseră mișcarea din februarie 1848, mișcare în care tineri liberali români fuseseră implicați direct. Unii dintre acești „pașoptiști” nu s-au sfiit să fie destul de radicali și acasă, cerând redistribuirea pământului și adoptarea votului universal pentru locuitorii bărbați ai orașelor, indiferent de venitul lor, revendicări într-adevăr revoluționare în contextul epocii.

Cum bine se știe din manuale, revoluția română de la 1848 a fost reprimată rapid de o ofensivă comună turco-rusă, iar revoluționarii care au reușit să scape au fugit la Paris. Odată ce unitatea politică a Principatelor Românești și o autonomie politică națională mai

¹ Organizată de o alianță între regimentele militare răsculate și aliații lor boieri, revolta din 1821 a avansat o agendă liberalizatoare: sfârșitul privilegiilor feudale ale clasei proprietarilor de pământ, drepturi civile fundamentale, numiri meritocratice, sfârșitul taxelor vamale interne; vezi Djuvara 1995.

mare au fost realizate în 1859, retorica modernizatoare a fost urmată de reforme liberale în domeniile politic și administrativ, un import masiv de instituții politice și juridice moderne având loc în timpul anilor '60 și '70. Constituția noului stat era o copie a celei belgiene, în timp ce sistemul juridic îl imita aproape literal pe cel al Franței. Obiceiul și alte surse ale legii au fost lichidate prin decret. Introduse pe calea violenței coloniale în alte periferii globale, aceste dimensiuni elementare ale proiectului modernizator european deveneau realități românești prin combinația de pro-occidentalism și auto-orientalizare care va caracteriza o mare parte a elitei conducătoare până în ziua de azi.

Reformele adoptate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au injectat mai multă raționalitate în relația dintre conducători și conduși, au slăbit poziția marilor proprietari de pământ și au introdus drepturi civile și politice. Independența formală și o monarhie occidentală au stimulat aprofundarea acestor reforme.² În același timp, la baza acestui sistem politic se afla o excluziune socială adânc înrădăcinată, pe care pașoptiștii ajunși la putere și la vârsta mijlocie nu s-au dovedit prea doritori s-o elimine. Confruntată cu demersul domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) de a încorpora majoritatea rurală în sistemul politic, oligarhia politică a noului stat l-a înlăturat și a abandonat, în același timp, orice referire la votul universal. Cuza era, fără îndoială, un om cu porniri autocratice în raport cu marile familii care dominau viața politică, însă această realitate nu trebuie să oculteze importanța susținerii sale pentru votul universal, o instituție elementară a democrației liberale, care avea să aștepte constituționalizarea mai mult de jumătate de secol.

Astfel, la două decenii după revoluție, radicalismul democratic pașoptist era înlocuit de un sistem parlamentar conservator ancorat în principiul votului cenșitar, instituție care îngredea dreptul

² Deși România era din punct de vedere tehnic posesiune a Turciei, în practică ea era independentă la momentul declarării independenței din 1877. Marile Puteri au recunoscut independența României în 1878, prin Tratatul de la Berlin.

de vot prin cerința de a dovedi un anumit venit. Constituția din 1866 care guverna această „democrație a notabililor” i-a exclus de la dreptul la vot nu numai pe cei cu venituri mici, ci și pe femei și pe rezidenții non-creștini, în mare parte evrei (Iordachi 2001: 161; Barbu și Preda 2006: 382).

În ciuda unei deschideri graduale a sistemului electoral, în 1911 existau doar 1.077.863 de votanți (bărbați) în România, dintr-o populație totală de aproximativ 6.900.000 de locuitori. Consecința cea mai dramatică pe termen lung a acestei turnuri conservatoare în proiectului liberal românesc inaugurat de anul 1848 a fost că țărănimea săracă, clasa de subalterni care constituia majoritatea populației, își putea proiecta revendicările doar în afara sistemului politic, prin intermediul frecventelor răscoale țărănești. Însă dată fiind capacitatea de reprimare imensă a statului modern edificat în această perioadă, eficiența răscoalelor era foarte limitată. Acest lucru este atestat de absența reformelor socioeconomice după episoade de acțiune socială directă, precum răscoala din 1907, când sute de mii de țărani au fost uciși de armată și jandarmerie în unul dintre cele mai sângeroase episoade de represiune statală din Europa modernă (Eidelberg 1974). A fost nevoie de vizita edificatoare a premierului român Ionel Brătianu în revoluționarul Petrograd, în 1917, pentru ca liberalii români să își amintească radicalismul din tinerețe al părinților lor și să preseze pentru adoptarea votului universal.

Votul universal masculin (1918), emanciparea politică a non-cetățenilor și întărirea puterii legislative (1923) au extins sistemul politic al României secolului al XIX-lea, instituind o democrație parlamentară relativ avansată la nivel formal și limitată doar de neemanciparea femeilor și de persistența practicilor clientelare și neopatrimoniale. În apărarea lui trebuie spus că a fost un sistem politic care, în această zonă a Europei, a căzut pradă autoritarismului fățiș printre ultimele. În ciuda imensei violențe și a extravagantei ideologice a extremei drepte românești, formațiunile

ei politice au rămas niște jucători minori până în 1937. Spre deosebire de Ungaria sau Polonia, armata nu a intervenit în politică până în 1940. Până la dictatura regală din 1938, Parlamentul a rămas deschis dezbaterii publice, libertatea de exprimare și întrunire a fost respectată și aparatul represiv al statului a fost în general mai constrâns de proceduri juridice decât în alte părți ale periferiei globale (Janos 1978: 86-89).³ Abia după 1938 au încetat să mai fie organizate alegeri, până atunci viața parlamentară rămânând însuflețită și în general competitivă (Stan 1995).

Însă lucrurile nu se desfășurau întotdeauna în spiritul acestor instituții liberale. Regele acționa, din punct de vedere formal, ca stăpân al jocului, iar partidele politice care dobândeau încrederea acestuia puteau câștiga doar cu sprijinul birocrăției de stat, prin satisfacerea intermediarilor politici și a grupurilor de interese informale din rândurile ei. În timpul alegerilor, oligarhii birocrăției locale cheltuiau resurse importante pentru a convinge electoratul să voteze „cum trebuie”, ba chiar adesea pur și simplu falsificau rezultatele alegerilor parlamentare. Deloc surprinzător, această corupție favoriza partidul aflat la guvernare, schimbarea politică fiind adusă în principal de faptul că opoziția îl convingea pe monarh să convoace alegeri anticipate și obținea în avans cooperarea elementelor-cheie ale ministerului de interne și administrației locale (Janos 1978; Rotschild 1972). Intermediarii politici bine ancorati în marile familii aristocrate ungeau și, respectiv, aruncau nisip în angrenajele acestei mașini politice funcționale, ale cărei trăsături neopatrimoniale erau greu de ignorat. Pentru a face asta, ei se foloseau atât de instrumente legale (tribunale, poliția oficială), cât și de căi extrainstituționale (rețele de cunoscuți, relații de familie).

³ Pentru o analiză mai recentă și detaliată a acestei mașini politice, vezi Barbu și Preda 2006.

„MAREA TRANSFORMARE”:
NEOMERCANTILISM, NEOFEUDALISM,
NEOPATRIMONIALISM

„Omul civilizată este produsul schimbului [...].
Acesta transformă pământul în paradis și omul
în inger.”

Ion C. Brătianu⁴

Faza inițială a proiectului liberal românesc urmărea o aproximare cât mai exactă a liberalismului economic clasic. În încercarea de a introduce România în sistemul capitalist mondial ca exportator de mărfuri agricole, liderii locali au imitat ortodoxia dominantă a statului liberal limitat din Europa Occidentală: comerț liber, avantaj competitiv, construirea infrastructurii educaționale, juridice și de transport necesită de administrarea și funcționarea capitalismului. Înzestrată atât cu teren agricol bun pe o câmpie netedă, cât și cu acces facil la Dunăre, România a ascultat de Adam Smith și David Ricardo și s-a concentrat pe avantajul ei competitiv în exporturile de cereale către Occident. În acest sens, la puțin timp după instalarea lui în funcție în 1859, domnitorul Alexandru Ioan Cuza se lauda marilor puteri europene că „putem fi recunoscători că pe pământul nostru nu există nicio industrie artificială care să își datoreze existența și puterea vreunei legi speciale”⁵.

Însă elitele politice ale tânărului stat nu erau deloc indiferente la rolul lor în construirea unui sistem capitalist. Ca pretutindeni, consolidarea capitalismului național trebuia planificată de către stat, crearea pieței necesitând adesea un nivel enorm de intervenționism (Polanyi 1944). Pentru a instituționaliza un sistem de piață internă, noul stat a introdus un sistem modern de drepturi de proprietate bazat pe Codul Civil napoleonian. Pământul și munca au fost

⁴ Citat în Mishkova 2006: 446.

⁵ Citat în Montias 1978: 56.

transformate în marfă, libertatea de mișcare a țărânimii a fost limitată de noi reglementări și a fost adoptat sistemul dreptului și tribunalelor comerciale, pentru garantarea dreptului de proprietate și a contractelor.

Însă experimentul liberal „clasic” bazat pe comerț liber a durat mai puțin de două decenii. Criza economică globală din 1877-1878 a dus la o cădere a prețurilor la cereale, lăsând elitele noului stat independent să își reexamineze credința în laissez-faire. Rezultatul a fost pivotul spre capitalismul neomercantilist, pivot instrumentat de un cor tot mai numeros de oameni de stat și economiști (mai ales din Partidul Național Liberal), care au diagnosticat criza mărfurilor agricole din 1877-1878 drept probă a eșecului liberalismului clasic de a furniza o strategie viabilă pentru dezvoltarea economică într-un context periferic.

Îndepărtarea de laissez-faire a fost facilitată de apariția la începutul secolului al XIX-lea a unui construct cultural hibrid, liberalismul național, întemeiat pe ideea că reducerea decalajului de dezvoltare față de Europa Occidentală putea fi obținută prin cultivarea intereselor unei burghezii etnice românești.⁶ De exemplu, pentru Ion C. Brătianu, „părinte fondator” al Partidului Național Liberal, burghezia nu era o clasă, ci o societate prin care ia naștere conștiința națională.⁷ Brătianu vedea, de asemenea, liberalismul în înseși originile națiunii române, pe care el o definea, esențializând, drept membră a „rasei greco-latine”. Teoria lui era că spiritul liberal fusese adus în actualele ținuturi românești de cetățenii rurali iubitori de libertate ai Imperiului Roman, care fugiseră de tirania imperială pentru a se relansa ca antreprenori. De vreme ce originile romane erau o componentă cheie a definiției de manual a identității românești, el a dedus că supraviețuirea liberalismului în România

⁶ Printre ghidurile de teren indispensabile despre strategiile de dezvoltare economică ale României de dinainte de 1944 se numără: Jowitt 1978; Roberts 1951; Love și Jowitt 1996; Turnock 1986; Madgearu 1940; Mitrany 1930.

⁷ Ion C. Brătianu citat în Mishkova 2006: 446.